

Taalkundige onderbouwing voor docenten van het lespakket Taalvariatie

Les 1 – Formeel en informeel taalgebruik

De lessenserie begint met een les over formeel en informeel taalgebruik. Uitgangspunt hierbij is de sociolinguïstische beschrijving van de term ‘register’ geweest, zoals deze is geformuleerd in het artikel van Van Rees (1995). Hierbij wordt register namelijk gedefinieerd als situatiegebonden taalgebruik. Als voorbeeld wordt het woord ‘rijwiel’ genoemd. Het gebruik van dit woord zou verwijzen naar een juridische situatie waarin een fiets wordt bedoeld. In andere niet-juridische situaties, zou daarentegen gewoon het woord ‘fiets’ worden gebruikt. Dit laat zien dat de situatie bepalend is voor welke woorden en/of woordconstructies er worden gebruikt om iets te zeggen. Deze situatiegebondenheid van taalgebruik zie je ook terug als je kijkt naar dialecten en jongerentaal.

Zo kan in Utrecht het Utrechtse dialect worden waargenomen. Wanneer Utrechters onderling via het Utrechtse dialect met elkaar communiceren valt een aantal dingen op, die als typerend voor dit dialect kunnen worden beschouwd (Cornips, 2002). Zo gebruiken zij vaak het woord ‘hun’ als meervoudig onderwerp in plaats van het Standaardnederlandse woord ‘zij’. Ook wordt ‘ze eige’ gebruikt voor ‘zelf’ of ‘zich(zelf)’. Verder wordt er voor de derde persoon enkelvoud vaak ‘heb’ gebruikt in plaats van ‘heeft’. Daarnaast hebben Utrechtse dialectsprekers een eigen vervoeging voor het werkwoord ‘kunnen’ en ‘kennen’. Dit kan voor niet-dialectsprekers verwarrend zijn. Aangezien hier het woord ‘konden’, wat in het Standaardnederlands de verleden tijd van ‘kunnen’ is, wordt gebruikt als de verleden tijd van ‘kennen’.

Bij jongerentaal zie je dit ook. In een situatie waarin jongeren onder elkaar zijn, kunnen bijvoorbeeld woorden als ‘pattas’, ‘fa waka’ en ‘chillen’ worden gebruikt (Cornips, 2004). Als een jongere daarentegen met een volwassene over deze onderwerpen praat, zal hij waarschijnlijk eerder woorden als ‘schoenen’, ‘hoe gaat het’ en ‘relaxen’ formuleren. Elke situatie heeft dus een eigen register.

Afhankelijk van het register, wordt er dus een bepaalde variëteit van de Nederlandse taal gekozen als omgangstaal.

In de eerste les zal de aandacht voornamelijk gaan naar het verschil tussen formeel en informeel taalgebruik. ‘In welke situatie gebruik je formele taal en in welke informele taal?’ is de vraag die hier centraal staat. Het is hierbij dus van belang dat leerlingen onderscheid leren

maken tussen verschillende situaties en weten welk taalgebruik (formeel of informeel) in welke situatie passend is. Bovendien moeten zij ook voorbeelden kunnen noemen van formeel en informeel taalgebruik. Een hieruit logisch volgend te bespreken onderwerp is het gebruik van ‘u’ en ‘je’. In formele situaties is het gebruik van ‘u’ wenselijk en in informele situaties het gebruik van ‘je’ (Janssen, Jansen, & De Pater, 2008).

Les 2 – Standaardnederlands en dialect

In deze les wordt voortgeborduurd op de eerste les, doordat er nog meer aandacht wordt besteed aan de verschillende talen die alle onder ‘het Nederlands’ vallen en het gebruik ervan. Daarom wordt eerst het gebruik van formele en informele taal herhaald, waarnaar er in wordt gegaan op de rijkheid aan taalvariëteiten die er van het Nederlands zijn. Hier kunnen de termen ‘dialect’ en ‘Standaardnederlands’ al even worden geïntroduceerd door op te merken dat dialect altijd informeel is en vooral spreken omvat (Van Reydt, 1997).

Standaardnederlands kan daarentegen zowel informeel als formeel zijn en wordt zowel voor het spreken als het schrijven gebruikt (Van Reydt, 1997).

Van belang is om tijdens deze les te benadrukken dat ‘het Nederlands’ niet bestaat (Van Rees, 1995). Er is namelijk veel variatie te vinden in de Nederlandse taal. Dit komt doordat er aan de ene kanten groepen zijn met een eigen soort taal, waarnaar vaak wordt verwezen als groepen die een dialect of sociolect spreken (Van Rees, 1995; Van Reydt, 1997). Aan de andere kant, komt het dus doordat bepaalde situaties een bepaald soort taal vereisen (Van Rees, 1995). Naar de variatie aan taalgebruik die door het tweede genoemde punt ontstaat, wordt vaak met de term ‘register’ verwezen (Van Rees, 1995).

Een belangrijk onderscheid dat vaak wordt gemaakt, is het onderscheid in taal die onder de noemer Standaardnederlands valt en taal die dat niet doet. Hierbij wordt het Standaardnederlands over het algemeen een hogere waardering toegekend dan andere taalvariëteiten, zoals dialecten (Van Bezooijen, 2002) en jongerentaal (Cornips & Rooij, 2012). Volgens Van Bezooijen (2002) zou dit komen door de manier waarop ons onderwijs en de media het Standaardnederlands presenteren en de overige variëteiten, zoals de dialecten als ‘fout’ bestempelen. Dit idee komt overeen met de *imposed norm hypothesis* (Van Bezooijen, 2002). De vraag is of deze hogere waardering van het Standaardnederlands terecht is.

Als gekeken wordt naar de grammatica bijvoorbeeld is te zien dat ook dialecten een eigen grammatica bevatten (Cornips, 2002) en dat deze grammatica in vergelijking met de grammatica van de standaardtaal even complex is (Van Reydt, 1997). Zo hebben bijvoorbeeld

de Utrechtse dialectwerkwoorden 'kenne' (wat in Standaardnederlands met 'kunnen' wordt aangeduid) en 'kunne' (wat in de standaardtaal 'kennen' betekent) een eigen vervoeging. Bij straattaal valt op dat Engelse werkwoorden vaak worden vernederlandst. Zo wordt 'to flash' (in de maling nemen) 'flashen' in de infinitief en 'geflashed' in de verleden tijd en 'to fresh' (bijwerken) wordt *freshen* in de infinitief en *gefreshed* in de verleden tijd (Cornips, 2004). Ook valt op dat het bijvoeglijk naamwoord dat hoort bij een onzijdig zelfstandig naamwoord altijd een extra -e krijgt: 'een mooie huis' (Cornips, 2002).

Naast een eigen grammatica, kunnen andere variëteiten van het Nederlands ook een eigen zinsbouw en uitspraak bevatten, zoals dat in ieder geval bij jongerentaal het geval is (Cornips & De Rooij, 2012; Nortier, 2002). Zo wordt bij de jongerentaalvariëteit 'het Murks', de 's' bijvoorbeeld uitgesproken als een 'sj', is de 'g' scherper en harder dan bij het Standaardnederlands en wordt de 'r' rollend uitgesproken (Nortier, 2002). Ook dialecten hebben een eigen 'klankenpalet' zoals dit wordt verwoord in Swanenberg en Van de Donk (2014).

Bovendien heerst vaak het idee dat dialecten voortkomen uit de standaardtaal, waardoor het aannemelijk lijkt dat het Standaardnederlands superior is aan de dialecten. Het tegenovergestelde is echter waar; het Standaardnederlands is ontstaan vanuit de dialecten (Van Reydt, 1997). Dit gebeurde in de zeventiende eeuw. In deze eeuw ontstond de republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De stad Amsterdam werd een belangrijke stad voor deze republiek in zowel economisch als politiek opzicht, waardoor het Amsterdamse dialect een belangrijke rol ging spelen in de vorming van het Standaardnederlands. Het was het dialect dat door de elite daar werd gesproken. Ook het dialect van de Brabantse elite heeft grote invloed gehad op de vorming van het Standaardnederlands. Na de val van Antwerpen in 1585 kwamen namelijk veel Brabanders met aanzien naar Amsterdam. Het Standaardnederlands is dus voortgekomen uit de talen die door groepen met veel aanzien werd gesproken.

Niet alleen de opkomst van de republiek heeft invloed gehad op het ontstaan van het Standaardnederlands. Ook de Bijbelvertaling heeft daarin een belangrijke rol gespeeld (Van Reydt, 1997). De Staten-Generaal besloten in 1619 namelijk dat de Bijbel voor iedereen leesbaar moest zijn, waardoor er aan de hand van de gesproken talen in de verschillende gewesten één voor het gehele volk leesbare Bijbel geschreven moest worden. Omdat de mensen in deze periode veel waarde hechtten aan het woord van God, is de taal die in de Bijbel werd gebruikt van grote invloed geweest op het ontstaan en gebruik van het Standaardnederlands. Dit komt ook kort terug in de tekst die als opdracht bij de les is ingevoegd.

Tijdens de les is het van belang aandacht te besteden aan de complexiteit van talen die niet onder het Standaardnederlands vallen. Dit gaan leerlingen tijdens hun groepsopdracht ook zelf ondervinden. Zij gaan hierin op zoek naar woorden (lexicon) kenmerkend voor een bepaald dialect en bekijken welke grammaticale verschijnselen opvallen. Dit kan gezien worden als een korte kennismaking met het taalkundige onderzoek, waardoor dit gewoon aan de hand van het internet kan worden gedaan.

Daarnaast is het doel om leerlingen te leren dat het Standaardnederlands vanuit de dialecten is ontstaan en niet andersom. Hieraan wordt aandacht besteed via de tekst van het Meertens Instituut die in het lesprogramma is opgenomen. In deze tekst wordt ook aandacht besteed aan de verschillende aanduidingen die door de jaren heen aan de standaardtaal van het Nederlands zijn toegekend; het Algemeen Beschaafd Nederlands (ABN), het Algemeen Nederlands (AN) en het Standaardnederlands (SN).

Les 3 – Jongerentaal als groepstaal

In deze les wordt aandacht besteed aan het Murks en verengelsing in jongerentaal, groepsidentiteitsvorming, registerbreuk en het effect van het gebruik van jongerentaal in reclames.

Er wordt met een brainstormsessie begonnen. Hiervoor zijn sturende vragen geformuleerd. De vragen gaan over wat onder jongerentaal valt. Hierbij valt te denken aan de verschillende soorten informele jongerentaal die er bestaat, zoals digi-taal en straattaal (Verheijen, 2016). Het is waarschijnlijk dat jongeren een variant van jongerentaal die zij gebruiken hoger waarderen dan het Standaardnederlands, dit in tegenstelling tot hun ouders en leerkrachten (Verheijen, 2016). Daarnaast kan worden ingegaan op de woorden en/of woordconstructies die typerend zijn voor jongerentaal. Hieruit zullen woorden (die afgeleid zijn van) uit het Sranan (Surinaams), Berbers, Marokkaans-Arabisch en Turks (Cornips, 2002; Cornips & Rooij, 2012) en Engels (Crystal, 2008; Frehner, 2008; De Decker & Vandekerckhove, 2012, aangehaald in Verheijen, 2016) naar voren komen. Op www.straatwoordenboek.nl zijn veel van deze woorden te vinden. Dit kan worden verklaard door immigratie en globalisering (Swanenberg & Van de Donk, 2014). Hierop aansluitend kan kort in worden gegaan op het Murks, wat straattaal is (Nortier, 2002). Murks is een taalvariëteit gebaseerd op de manier waarop Turkse en Marokkaanse jongeren Nederlands spreken. Deze variëteit wordt echter

alleen gesproken onder Nederlandse jongeren, wanneer er geen jongeren met een migratie-achtergrond in de buurt zijn. Het zou 'stoer' of 'vermakelijk' gevonden worden, maar de Nederlandse jongeren willen de jongeren met een migratie-achtergrond niet beledigen.

Naast Murks is verengelsing iets waar aandacht aan besteed kan worden. Vaak gebruiken jongeren woorden vanuit het Engels en hebben ze deze een beetje vernederlandst (Cornips, 2004; Swanenberg & Van de Donk, 2014). Hierbij kan worden gedacht aan woorden als 'flowen' van het Engelse werkwoord 'to flow' (versieren) en 'dissen' van 'to diss' (in de maling nemen) (Cornips, 2004).

Ook wordt aandacht besteed aan 'registerbreuk', dus wanneer er taal wordt gebruikt die niet passend is voor de situatie (Van Rees, 1995). Dit gebeurt bij de opdracht met de berichten van Nout en KLM. Ten eerste moeten leerlingen hier een mening formuleren over wat zij ervan vinden dat er in deze taal wordt gecommuniceerd gezien de situatie. Vervolgens moeten zij de berichten herformuleren en leest de ene leerling het bericht van Nout en de andere leerling de reactie op Nout van KLM voor. Afhankelijk van de herformuleringen van de leerlingen kan hier registerbreuk plaatsvinden, doordat KLM niet meer aansluit bij het gebruikte register van Nout. Het advies hierbij is dan ook om twee leerlingen uit te zoeken die voor het herformuleren van de berichten twee totaal verschillende registers hebben gebruikt om de leerlingen zo zelf te laten ervaren welk effect dit op de berichtschrijver Nout heeft en op de waardering van KLM (door Facebook-berichtlezers).

Registerbreuk kan ook positief werken. Dit wordt in les 3 laten zien aan de hand van de reclame van Pickwick, waarbij twee ouderen in jongerentaal spreken. Duidelijk moet dus worden dat registerbreuk niet per se negatief hoeft te zijn, maar soms juist effectief kan zijn. Ook moet duidelijk worden dat er geen goede of foute taal is. Dat de ene taal niet verheven is boven de andere taal. Het Standaardnederlands, dialecten en jongerentaal zijn namelijk allemaal aparte talen, die niet van elkaar onderdoen in complexiteit. Een volwassene die zich niet of nauwelijks onder de jongeren bevindt, zal zeer waarschijnlijk woorden of gespreksdelen van jongeren niet kunnen begrijpen. Datzelfde geldt voor mensen die geen spreker zijn van het gesproken dialect in een bepaald gebied.

Verder wordt tijdens deze les ingegaan op taal als onderdeel van de groepsidentiteit. Het gezamenlijk spreken van een bepaalde (jongeren)taal, die voor sommige mensen onverstaaanbaar kan zijn, draagt bij aan de identiteit van die groep taalgebruikers (Cornip, 2004; Nortier, 2002). Hierbij kan ook worden verwezen naar de opdracht over dialecten: ook

sprekers van een bepaald dialect lijken zich tot een bepaalde groep te beschouwen, waar niet-dialectsprekers geen onderdeel van uitmaken of ooit van uit zouden kunnen gaan maken (Swanenberg & Van de Donk, 2014). Een eigen taalvariëteit benadrukt daardoor de authenticiteit van een groep, wat weer samenhangt met de ‘sociale identiteit’ van iemand (Den Ouden & Van Wijk, 2007) Dit kan tijdens de gehele les al aan bod komen, maar zal aan het eind nog expliciet worden besproken en benadrukt, nadat de leerlingen hebben ervaren hoe het is als iemand van buiten ‘hun groep’ ‘hun taal’ spreekt.

Als laatste gaan jongeren ervaren hoe reclames werken. Aan de hand van wat zij de afgelopen lessen hebben geleerd en hun eigen ervaring, gaan zij verschillende reclames waarin jongerentaal voorkomt beoordelen op hun effectiviteit. Het idee is dat ze er door middel van de sturende vragen achter komen dat naast de visuele vormgeving van een reclame ook taalgebruik van groot belang is (Den Ouderen & Van Wijk, 2007). Welke woorden worden er gebruikt? En hoe worden uitingen geformuleerd? Maakt de reclamemaker onderdeel uit van dezelfde groep van de betreffende taalgebruikers en voelen de jongeren zich daardoor aangesproken? Of klopt het niet; maakt de maker geen deel uit van hun *in-group*, maar wil hij dat alleen maar graag en voelt het daardoor als een inbreuk op hun groepsprivacy (Den Ouderen & Van Wijk, 2007)? De geloofwaardigheid van een reclame lijkt namelijk van dit soort dingen af te hangen (Den Ouderen & Van Wijk, 2007).

Les 4 – Jongerentaal in reclames – Zelf aan de slag!

In deze les gaan de leerlingen zelf aan de slag. Ze gaan het geleerde in de praktijk brengen door groepsgewijs korte televisiereclames te maken. Om deze reclames treffend te laten zijn is het van belang dat de leerlingen aandacht besteden aan het te gebruiken register. Het te gebruiken register hangt volgens van Rees (1995) samen met de volgende vier elementen uit de situatie waarin het taalgebruik plaats gaat vinden: 1) het soort activiteit (een reclameboodschap), 2) het doel (jongeren overtuigen om Waterrr te kopen), 3) het onderwerp (water) en 4) de sociale afstand tussen zender en ontvanger (jongere-jongere en jongere-volwassene). Door met deze vier elementen rekening te houden en het taalgebruik hierop aan te passen, wordt het effect van de communicatie versterkt. Deze elementen zijn dan ook in de les verwerkt.

Literatuurlijst:

- Cornips, L. (2004). Straattaal: Sociale betekenis en morfo-syntactische verschijnselen. In J. De Caluwe, M. Devos, G. De Schutter & J. Van Keymeulen (Eds.), *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. (pp. 175-187). Gent: Academia Press.
- Cornips, L. (2002). Etnisch Nederlands in Lombok. In H. Bennis, G. Extra, & P. Muysken (Eds.), *Een buurt in beweging. Talen en Culturen in het Utrechtse Lombok en Transvaal*. (pp. 285-302). Amsterdam: Stichting Beheer IISG.
- Cornips, L. (2005). Van verzorgd uiterlijk en verzorgd taalgebruik tot hardhandige types en duistere woorden. Over stereotype beelden van sprekers en hun taalgebruik. In H. van R. & S. J. (Eds.), *Geluid waar spraak uit ontstond. Kru(i/ij)sen door de dialecten*. (pp. 33-35). Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Cornips, L. & De Rooij, V. (2012). Steeds maar weer die jongerentaal. *NRC Handelsblad*, 13-14.
- Den Ouden, H., & Van Wijk, C. (2007). 'Om vet gaaf op te kicken': over jongerentaal en het gebruik ervan in productadvertenties. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 35(3), 232-248.
- Janssen, D. M. L., Jansen, F., & De Pater, G. (2008). Wel moge het U bekomen. Hoe waarderen bevindelijke Nederlanders aanspreekvormen in teksten. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 30(2), 157-173.
- Nortier, J.M. (2002). Tezz wat is dat? Ik vind echt niet leuk ofzo! *Levende Talen Tijdschrift*, 3(1), 30-37.
- Swanenberg, J. (2014). Het nieuwste Brabants. Taalgebruik van jonge en nieuwe Brabanders. In W. van der Donk (Eds.) *Het nieuwste Brabant* (pp. 425-444). Eindhoven: Lecturis.
- Van Bezooijen, R. (1997). Normen met betrekking tot het Standaardnederlands. *Taal en tongval*, 10, 30-48.
- Van Rees, M. A. (1995). Voor juffers en doken. Register als middel om de effectiviteit van teksten te vergroten. *Tekst[blad]*, 1(4), 55-60.
- Van Reydt, A. (1997). Dialect en Onderwijs in Emmen. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Verheijen, L. (2016). De macht van nieuwe media: hoe Nederlandse jongeren communiceren in sms'jes, chats en tweets. In D. van de Mieroop, L. Buysse, R. Coesemans & P. Gillaerts (eds.), *De macht van de taal: Taalbeheersingsonderzoek in Nederland en Vlaanderen* (pp. 275-293). Leuven / Den Haag: Acco.